

Kotora e panchtone evaluacijakere reportestar vash Montenegro kerdino katar e ECRML-esko ekspertongo Komiteto

Egzekutivno rezime

Ratificirimi ko 2006-to bersh, e Europaki Charta vash Regionalno thaj Minoritetongire chiba (ECRML) avilas pe zor Unijakere khetanipastar mashkar Serbia thaj Montenegro ko 6-to juni 2006-to bersh. E albancongere thaj romengere chibjenge sasa dendini specijalno protekcija teli o Kotor III kadale Chartatar. E bosnaki thaj e kroacijaki chib si teli generalno protekcija teli Montenegroskoro kanuni, dzaindoj pala e manushengere mangipena save vorbin kadala chiba.

Vi kodo so e relacije mashkar e minoritetoura thaj i mazhoriteta si lacheder pe paluni vrama, e provizijengi implementacija kotar e Charta vash e shtare minoritetongere chibja sip e but javereder nivelura. E Albancongi situacija, dikhindoj generalno si lachi. Lacharipa shaj te keren pes ande edukacijako umal, specijalno vash promoviribe pe khetanutni tolerancija, integracija thaj khetanutno dzivdipe mashkar e sikle/chavore dzaindoj pala kurikulumo pe albanikani vaj/thaj montenegroskiri chib. Trubuj vi te motivirinel pes i albanikani chib ande justicijako sistemo thaj ande administracija.

Achoven te pharoven pes nekobor seriozno problemura vash e Romengo statusi thaj protektiribe pe romani chib. I romani chib naj prendzardini sar so si e Montenegroskere Konstitucijasar prendzardine i albanikani, bosnaki, koracijaki thaj serbijaki chib. E Montenegroskere Konstitucijasar i romani chib naj prendzardini sar oficijalniki chib sar so si, Albanikani, Bosnikane, Koracijaki thaj Serbikani chib. Vi kodo so i romani chib si prendzardini ano Kotor III minoritetongere chibjendar ano instrument fash ratifikacija pe Charta Montenegrostar, i romani chib naj ande formalno thaj regularno edukacija sostar naj sichara vash kodo thaj naj sichovipaskere materijalura. An kodo konteksto, trubuj lacheder kooperacija e pashutne themencar vash e sicharengo bareder kapaciteto thaj e manushengo save trajin ande Montenegro.

E nacionalno konsilija, kerdine teli e artiklura 33-35 kater e Montenegroskoro Kanuni vash Minoritetongire Hakaja thaj Slobodije, si vash e manusha save vorbisaren albanikane, bosnikane, koratikane, romene thaj serbikane. Vi kodo so sa e chibjen isi importantno rola pe interesongo promoviribe thaj samako vazdipe vash e respektirime minoritetura, na sa e chibjen isi jekha-jekh reprezentiribe pe edukacija, chibja, mediumija vaj themesko finansiribe vash e nacionalno minoritetongere projektura. Dureder, ano Romano Nacionalno Konsilo isi manusha save vorbin pe albanikani chib, leindoj kate vi e Egiptjanon save vorbin albanikanes.

E bosnaki thaj e koracijaki chib save si majpashe dzi pe montenegroski chib, numa e vavere dujchibjengo kulturako identiteto trubuj te promovirinel pes ande sakodzivesesko dzivdipe thaj ande mediumija.

E Montenegresko Parlamenti pharuvdas o Kanuni vash e minoritetongere hakaja thaj slobodije mangipasar te phenel kaj ande thana kote so majcera 5% populacijatar vorbisaren pengi dajaki chib. Kodo amandamano, gindilas pes, kaj ka anel stabilno thaj lachi funda vash e Chartako keribe thaj dikhelas pes sar phudro majnagle vash e minoritetongere hakaja. Numa, e kerdine aktivipa harnjarena e romane chibjako leipe ani praktika, specijalno ande

kontaktura e krisakere kotorencar, so si mamuj e rodipenendar kotar o Kotor III Chartatar vash kodi chib. Sar generalno vakeripe ando kotar e Ekspertongo Komiteto, e minoritetongere chiba trubuj te oven oficijalno vakerdine ande komune kote so bareder numero manushendar vorbisaren kodi chib. Dzaindoj pal kodo, ande Montenegro i romani chib trubuj te vacharel pes vi ande regionalno, vi ande lokalno autoriteta sar kotor e themeskere kotorencar/autoritetondar.

Romani chib

1. I romani chib naj prenzardini e Montenegroskere Konstitucijasar, numa si protektirimi e Kotorencar II thaj III katar e Charta, dzaindoj pala e ratifikacijakere instrumentostar (dikh o Appendix 1 thaj upreder pe "*E legalno thaj institucionalno Fremo vash e Chartako implementiribe*", specijalno pe. 10). Dzaindj pala e manushengo genibe ko 2011, katar e 6 251 Montenegroskere manusha save so vorbin Romanes, 5 169 den duma pe gurbetongo dijalekto thaj e javera den vorba pe chergarengo-arlijengo dijalekto. E Egiptjanongo minoriteto, sar kotor romane minoritetostar ano Montenegro, vorbisaren albanikani chib; dzaindoj pala kodo, i situacija ande report si pashe phangle e albanikane chibjasar. E Romengiri situacija an kodo report kerela evaluacija ande Montenegro thaj fokusirinela pes upral e duj segmentura: romane chibjakoro sikljovibe thaj e chibjakiri situacija ande 21-to shelbershipe..

2. I evaluacija pe romane chibjaki situacija teli i Charta ande Montenegro si kompleksno buti. Vash e butja phangle e romane chibjasar ande Montenegro, egzistuil numa o Romano Nacionalno Konsili. Naj varesavi ambrela organizacija kotar e romane NGO, thaj dzaindoj pala kodo so phenen e Roma save vorbin romanes, varesave katar e romane NGO naj chachunes aktivne. E 17 membrura ando Romano Nacionalno Konsili aven katar e diferentno romane NGO. E Roma generalno, vi e varesave so vorbin romanes, avena katar e majchorole kotora katar e Montenegroski societa. Kodoleske, sar so phenel o Parlamentarno Komiteto vash Manushikane Hakaja thaj Slobodije ande Montenegro, o gverno keren programura save so fokusirinena pes majngle pe socialno inkluzija (khera, bucharipe, sastipaski sama), anti-diskriminacija thaj vash bareder sama upral varesave dukhavdine praktike, sar so si e phrandipa pe terne bersha.

3. E akanutne zora saven so kerel o gverno trubuj te anen dzi pe lacheder dzivdipaskere kondicije thaj lacheder Romengi socialno inkluzija ande Montenegroski societa, dikhena pes sar jekh phundro kerdino majngle ande kadi situacija. Trubuj te phenel pes vi kodo kaj e gvernoskere inicijative astarena vie Romane vi e Egiptjanongere populacija khetanes sostar olengi socialno funda si khetanutni. Isi sheme thaj Protokolo vash tretmano thaj Prevencija kotar Chavorengo ikljovipe shkolatar angleder te agoren ola ano Edukacijako Sistema, so astardas ko dujto semestro kotar 2017/2018 akademichno bersh. Kana vorbisaras vash edukacija, o cilo si kobor so shaj bareder procento te phiren ande shkola thaj te agoren ola, numa i chib ande edukacija si e Montenegroski chib. Vi kodo so e pozitivno efektura katar kadala sheme harnjarena o numero e chavorengo save so ikljovena shkolatar ano edukacijako sistema, nashti te dikhen pes sar kontribucija pe legalno obligacije katar e Montenegresko societa vash e provizije katar e Charta vash e Romani chib.

4. I romani chib si ani phareder situacija katar sa e javera minoritetongere chiba ano Montenegro. E romane chibja naj oficijalno status pe nijekh komuniteta sostar o numero e manushengo save vorbin pe kadi chib si teleder kotar 5% pe sako jekh administracijaki areja thaj i romani chib na vorbil pes ano publichno vaj ande privatno sektoro. Sar kotor e Kotorestar III vash e chib ani Charta, i romani chib trubuj te anel pes sar oficijalnikani chib an kodola

korokrutne gavernura kote so e manusha si ki majbari (relativno vaj apsolutno) koncentracija, bizi te dikhen pes e 5% pe lokalno nivelu (dikh upreder para.). Leindoj ani godzi peskere internacionalno legalno obligacije thaj specijalno, Artiklo 10 kotar e Charta, e Montenegroskoro gavernu trubuj te adresirinel e lokalno gavernon thaj te del olenge motivacija vi trujal finansijako azhutipe, trujal pengo statuto thaj kooperacija, te anen oficijalno e romane chiba ande areje kotar olengere responsibilitetura¹.

5. Vi kodo so sasa rekomandacija kotar e Ekspertongo Komiteto ano nakhlo monitoriribasko cikluso te **“...te kerel pes sa so shaj thaj te sigurinel pes i romani chib ani edukacija, specijalno deindoj treningo vash e sichara thaj te keren pes sikljovibaskere materijalura ...”**², i romani chib vi dureder na sikljovela pes pe nijekh formalno edukacijako nivelu ano Montenegro. Dzaindoj pala e reprezentantura katar e romane NGO, e dada thaj e daja khamen olengere chavore te educirinen pes ki romani chib, astarindoj katar e hurdelina. I romani chib sichol pes numa ande milajeskere vaj jevendeskere shkoli vaj kampa, vash jekh chaso pro dives jekhvar ano kurko. E sikljovipaskere materijalura si naformalne thaj aven kotar e Serbia vaj Kroacija.

6. Vi kodo so publicirindas pes alavari vash Montenegroski-Romani thaj Romani-Montenegroski chib ko 2015 bersh bajrardas o shajipe te sikavel pes i romani chib, e chibjaki standardizacija na kerdas progreso, vakerela pes ande nakhlo moniteoriribaskoro proceso. Kidijal, e hramome tekstija butivar si kerdine translacija ki romani chib ande Serbia, Kroacija vaj ande Germania. I Konstitucija, sar vi e relevantno legislacija vash e minoritetongere hakaja thaj slobodije, i anti-diskriminacija, lokheder avipe dzi pe informacije thaj javer, sasa kerdine translacija ki romani chib. E rekomandacije konferencijatar ikerdini ko 5 novembro 2019 bersh ande Podgorica vash o Internacionalno Romengo Dives sasa adoptuime pe Montenegroski chib thaj naj sas kerdini translacija ki romani chib. I hramomi deklaracija, *interalia* phenela vash bareder numero e romane chavengi save phiren ande fundavni shkola barilas ko 90%, thaj ande mashkaruni shkola dzi ko 50%, bizi te dikhel pes pe savi chib kerela pes i edukacija. Pe jekh vrama, rodela pes sa e Roma te khuven ande bijanimasko registry. Dureder, e konferencijakere oficijalno konkluzije, mashakar javer si, te len pes ekspertura Roma katar e Balkaneskere them ate keren kurikulumu vash romani chib, te keren kondicije te astarel pes studiribe vash romani chib thaj te lacharel pes i regionalno kooperacija pe kado umal.

7. O nanipe kvalificirime sichara vash romani chib teljarela e romane chibjako khuvube ande edukacija. E sicharengo treningo shaj te ovel finansiribasari vash duj vaj trin studentonge ano Zagrebesko Univerziteti, te si e diploma Kroacijatar si prenzardini kotar e Montenegroskere autoritetura. O pharipe si kaj e Kroacijakere diploma naj akceptuime sar sicharengi kvalifikacija ande Montenegro sostar naj e diplomen dosta ECTS kreditura. Majefektivno drom vash treningura vash e sichara, shaj te ovel sicharengo studijento treningo ano Montenegrosko Univerziteti. I romani chib trubuj te studirinel pes, leindoj e eksperienca

---

¹ Dikh gasave butja kotar e Ekspertongo Komiteto vash implementacija Artiklosko 10 katar e Charta, bizi te dikhel pes o numero e minoritetosko ande Kotor III, i regionalno vaj e minoritetoskiri chib savi so vorbinela pes, sar egzemplo @-to Ekspertongo Komitetosko Reporto vash Bosna thaj Hercegovina, ECRML (2016) 3, para. 173; 4-to Reporto e Komitetosko vash e Slovakijaki Republika, ECRML (2016) 2 para. 33; 3-to Reporto kotar e Ekspertongo Komiteteto vash e Serbia, ECRML(2016)1, para. 14-15; 2-to Komitetoskoro Reporto vash I Ukraina, ECRML (2014) 3, para. 17-19. Dzaindoj pala e rekomandacije kotar e Ekspertongo Komiteto vash e Germania (sar egzemplo 5-to Ekspertongo Komitetosko Reporto vas hi Germania, ECRML (2014) 6, para. 197), trubuj te del pes shajipe vash e Chartako apliciribe thaj te lel pes i chib, bizi te dikhel pes olengo numero ande varesave lokalitetura vaj ande komunengere liste – dikh <https://bravors.brandenburg.de/gesetze/swg>

²Rekomandacija CM/RecChL(2017)3 vash e apliciribe Europutne Chartaki vash Regionalno vaj Minoritetongere Chiba ano Montenegro.

kotar e univerzitetija kotar e Balkaneskere thema kote so kerdas pes varesavo progreso³. Kodola propozalura sasa vakerdine e Montenegroskere autoritetonge pe nakhlo monitoriribaskoro cikluso thaj ahovenena validno vi vash avutno monitiriribaskoro proceso.

8. Sano rodio si varesave programura pe romani chib ('Romano Krlo', thaj Roma Radio). O Roma Radio shaj te shunel pes numa ande foro Podgorica thaj shaj te shunel pes numa muzika bizo varesaave nevipa. Vash e romani chib, e Ekspertongo Komiteto si loshalo sostar i romani chib arakhela pesko than ande publikane elektronikane mediumija pe nakhlo monoitoriribaskoro cikluso. O avguno portal pe romani chib 'Romalitika' dela buhlo spektrumi kotar e nevipa thaj reportura vash e prendzarde romane persone.

9. I publikani TV (RTCG) sikavela o programo anvkerdo 'Savore' duj drom ano masek pen a doborom vakerdino Arlijengo dijalekto. Sar so phenel o redaktori, finansiribe vash 'Savore' naj stabilno. I translacija thaj e title si kerdine duje manushendar save keren buchi ande programo. Numa, sostar e romane chibjakoro bidefinirimo statusi, i translacija varenkana si phareste te kerel pes. I romani chib nashti arakhel pes ano privatnikane mediumija. Dureder, naj zhurnalisti savo vorbil romanes so isi ole/ola univerziteteski diploma pe nijekh Montenegreskoro medium.

10. I situacija ande printime mediumija pe romani chib si lacheder kana sikavdas pes 'Alav' avguno zhurnalo so publicirinela pes jekhvar ando bersh ki romani chib. Bareder si o numero vi ande publikacije thaj audio-video materijalura vash romane persone, muzikantura thaj autorija pe romani chib.

---

³ Dikh egzamplo, 3-to Ekspertongo Komitetosko Reporto vash Serbia, ECRML (2016) 1; 5-to Ekspertongo Komitetosko Reporto vash Kroacija, ECRML (2015) 2, para. 71.

2.4.1 Montenegroskere aktivipa kerdine dzaindoj pala e Charta vash e Regionalno thaj Minoritetongere chibja vash romane chibjako promoviribe thaj protekcija

Mangipasar te lokharel pes o drabaribe, akate e Chartake provizije sikaven pes pe harnjardi forma. Kompletno verzija sakone jekhe provizijako shaj te dikhel pes pe: <http://www.coe.int/en/web/conventions/> (kontrakto No. 148). E simbolura, ki komparacija nakhle evaluacijasar sikaven: lacharipe bilacharipe = naj pharuvipe

Ekspertongo Komiteto dikhel so kerel pes*:					
Artiklo	Montenegroskere aktivitetura vash e Romani chib	Pherdino	Kotoresar	Formalno	naj pherdino naj konkluzija
Chartako Kotor II (<i>Aktivipa save so o them trubuj te kerel vash sa e regionalno thaj minoritetongere chibja an pes teritorija</i>)					
Art. 7 – Cilura/resarina thaj principura					
7.1.a	Romane chibjako prendzaribe sar sikavipe pe kulturako barvalipe	=			
7.1.b	Te sigurinel pes kaj e neve vaj e akanutne administracijakere divizije naj te oven pharipe vash romane chibjako promoviribe	=			
7.1.c	Lachi akcija te promovirinel pes i romani chib				☒
7.1.d	Lokharipe thaj/vaj motiviribe te lel pes i romani chib ano publikano dzivdipe (edukacija, krisakere autoritetura, administracijakere autoritetura thaj publikane servisura, mediumija, kulturikane aktivitetura, ekonmikano vi socialno dzivdipe, trujalgranciaki kooperacija) thaj privatno otrajo/dzivdipe				☒
7.1.e	•keripe thaj ikeripe relacije ande umala uchardine Chartatar mashkar e grupe ando them so vorbisaren romanes •keripe kulturikane relacije javere lingvistikane grupencar				☒
7.1.f	Deipe forme thaj shajipena vash romane chibjako sikljovipe pe sa e shajutne nivelura				=
7.1.g	Deipe kapacitetura vash sikljovipe romane chibjako (vi vash e bare manusha) save na den duma romanes, te sichon ola				=
7.1.h	Promoviripe studije thaj rodipena vash e romani chib ande univerzitetura thaj javera institucije				=
7.1.i	Promovitipe pe transnacionalno ulavipa ande umala uchardine e Chartasar vash e romane chibjako nenefito				=
7.2	Eliminirinel pes bujusticijaki distinkcija, ekskluzija, restrikcija vaj preference phangle e romane chibjasar		=		
7.3	•promocija pe khetanutno hacharibe mashkar e sa lingvistikane grupe ano them •promocija pe respektoski inkluzija, haljovipe thaj tolerancija ki relacija e romane chibjasar pe edukacija thaj treningo •kurazho vash e mediumija te keren respekto, haljovipe thaj tolerancija vash e romani chib		=		
7.4	•te len ani konsideracija e trubujimata so isi kadale grupa savi vorbil romanes •te buchaki kerel grupa savi ka del sugestije pe autoritetura vash sa e butja pnagle romane chibjasar		☒		
Chartako Kotor III (<i>Dodende keripena kotar o them vash specifikane chibja</i>)					
Art. 8 – Edukacija					

Ekspertongo Komiteto dikhel so kerel pes*:						
Artiklo	Montenegroskere aktivitetura vash e Romani chib	Pherdino	Kotoresar	Formalno	naj pherdino	naj konkluzija
8.1.a.ii	te del pes e chavorenge anglal shkolaki edukacija pe romani vaj pe vavera anglal shkolakere kitora, ten a vaverenge, kodolenge save so isi olen bareder numero te keren kodo				=	
8.1.aiv	Dena suportu vaj kurazho vash anglal shkolaki edukacija pe romani chib ⁴					
8.1.bii	Te del pes hajipe vash e fundavni edukacija pe romani chib				=	
8.1.biv	Te del pes hajipe vash edukacija pe albanikani chib, kotor fundavne edukacijatar pe albanikani vaj sikljovipe albanikani chib vash kadala familije so rodona kodo thaj olengoro numero si baro ⁵					
Ekspertongo Komiteto dikhel e aktivipa pe*:						
8.1.ciii	Te del pes ande mashkarune shkole romani chib sar integralno kotor e kurikulumostar				=	
8.1.civ	Te del pes hajipe vash mashkaruni edukacija pe albanikani chib, kotor kadalestar vaj te sikljoval pes albanikane sar kotor e kurikulumostar vash e chave save sip e bareder numero ⁶					
8.1.div	Te del pes shajipe vash tehnikani thaj vokacijaki edukacija pe romani, sar kotor e tehnikane thaj vokacijaki edukacija vaj sikljovipe romanes sar integralno kotor katar o kurikulumu vash chavore kolengo numero si bareder				=	
8.1.eii	Te den pes thana kote ka studirinel pes i romani chib pe univerzitetura thaj ande ucheder edukacija				=	
8.1.fiii	Te del pes shajipe te sikljol pes i romani chib kotar e phureder manusha thaj majodorutni edukacija				=	
8.1.g	Te sigurinel pes kaj ka sicharel pes i historija thaj kultura savi si reflektirimi romane chibjatar				=	
8.1.h	Deipe fundavne thaj majodorutne treningura vash e sichara save sikaven romanes				=	
Art. 9 – Krisakere autoritetura						
9.1.a.ii	Garancija ande krisa te kerel pes romanes ande kriminalno krisaripa, thaj te trubuj te kerel pes translacija vash kadala manusha bizo ekstra koshti				=	
9.1.a.ii	Te del e rodipena thaj e evidence, hramome vaj vakerdine te den pes ando krisaribasko proceso, vi te oven formlirime ki romani chib, dzikote khamela pest e kerel pes translacija vash savi e doshakerde manusha naj te pokinen				=	
9.1.aiv	Te keren pes pala rodipen dokumentura vash kriminalno legalno proceso ande romani chib, te trubuj vi translator vash save e manusha naj te pokinen				=	
9.1.bii	Te del pes, kote so vi te sikavel pes o manush anglal i kris, voj vaj vov ka shaj te vorbil pe romani chib ande civilnikane procedure, bizo varesave koshti, thaj te trubuj te len pes translator					☒
9.1.bii	Te del pes e dokumentura thaj e evidence te oven ande romani chib ande civilno procesija, te trubuj te len pes translator				=	

⁴O Montenegro ratifikuindas e Artiklo 8.1.a.iii thaj 8.1.a.iv kote so isi alternativno opcije. Pala kodo, e Ekspertongo Komiteto naj te kerel evaluacija pe implementacija kotar o Artiklo 8.1.a.iv.

⁵O Montenegro ratifikuindas o Artiklo 8.1.bii thaj 8.1.biv kote so isi alternativno opcije. Pala kodo, e Ekspertongo Komiteto naj te kerel evaluacija pe implementacija kotar o Artiklo 8.1.biv.

⁶O Montenegro ratifikuindas o Artiklo 8.1.ciii thaj 8.1.civ kote so isi alternativno opcije. Pala kodo, e Ekspertongo Komiteto naj te kerel evaluacija pe implementacija kotar o Artiklo 8.1.civ.

Ekspertongo Komiteto dikhel so kerel pes*:						
Artiklo	Montenegroskere aktivitetura vash e Romani chib	Pherdino	Kotoresar	Formalno	naj pherdino	naj konkluzija
9.1.cii	Te del pes o doshakerdo kana ikljol anglal e kris te vakerel romanes ande proceso vash e administrativno butja thaj te trubuj oleske/olake vi translator					☒
9.1.ciii	Te del del pes ande proceso e dokumentura thaj evidence te oven kerdine romanes thaj te len pes vi translator				=	
9.1.d	Kana ka keren pes civilno vaj administrativno procesija ki romani chib, te sigurinel pes i translacija naj te kerel ekstra koshti vash e doshakerde manusha				=	
9.2.a	Te na negirinen pes e legalno dokumentura numa kodoleske soske si pe romani chib	=				
9.2.b	[ten a negirinen pes e legalno dokumentura mashkar e partije sostar sip e romani, vi te si mamuj e trito partija savi so na dzanel romanes] ⁷					
9.2.c	[ten a negirine pes e legalno dokumentura mashkar e partije numa kodoleske sostar si kerdine ki romani chib] ⁸					
9.3	Te del pes shajipe sa e importantno kanunura te oven ande romani chib vash kadala so vorbin kadale chibjate	=				
Art. 10 – Administracijakere autoritetura thaj publikane servisura						
10.1.a iii	Te sigurinel pes e Roma te shaj dena oralno vaj hramome aplikacije thaj te resen palpale autoritentondar pe romani chib				=	
10.1.a iv	[te sigurinel pes ki romani chib te den pes oralno vaj hramome aplikacije dzi pe lokalno thaj nacionalno autoritetura] ⁹					
10.1.a v	[te sigurinel pes validno te shja te den pes e dokumentura ki romani dzi ko lokalno thaj nacionalno autoritetura] ¹⁰					
10.1.c	Te shaj e nacionalno autoritetura te keren e dokumentura ki romani chib				=	
10.2.b	Shajipe te den pes e oralno vaj hramome aplikacije ki romani dzi regionalno vaj lokalno autoritetura				=	
10.2.d	Publiciribe autoritentondar oficijalno dokumentura vi ande romani chib				=	
10.2.g	Leipe vaj adopcija ki konjukcija e alavencar ano oficijalno chib e thanengo ki romani chib					=
10.3.a	Te sigurine e romane chibja ande publikane servisura				=	
10.4.a	Translacija vaj interpretacija				=	
10.4.c	Shajipe e buchara ande publikane servisura save dzanen romanes te keren buchi pe teritorija kote so vorbil pes kodi chib				=	
10.5	Shajipe e alava te oven hramome ki romani chib	=				
Art. 11 – Mediumija						
11.1.a iii	Shajipe e publikane mediumija te den radio thaj televizijakere programura romanes		=			

⁷O Montenegro ratifikuindas o Artiklo 9.2.a, 9.2.b 9.2.c, kote so isi alternativno opcije. Pala kodo, e Ekspertongo Komiteto naj te kerel evaluacija pe implementacija kotar o Artiklo 9.2.b thaj 9.2.c.

⁸ Dikh upreder.

⁹ O Montenegro ratifikuindas o Artiklo 10.1.a.iii, 10.1.a.iv thaj 10.1.a.v, kote so isi alternativno opcije. Pala kodo, e Ekspertongo Komiteto naj te kerel evaluacija pe implementacija kotar o Artiklo 10.1.a.iv thaj 10.1.a.v.

¹⁰ Dikh upreder.

Ekspertongo Komiteto dikhel so kerel pes*:						
Artiklo	Montenegroskere aktivitetura vash e Romani chib	Pherdino	Kotoresar	Formalno	naj pherdino	naj konkluzija
11.1.b ii	Te del pes kurazho e privatno radionge te keren programura pe regularno baza ki romani chib		=			
11.1.c ii	Te del pes kurazho e privatno televizijenge te keren programura pe regularno baza ki romani chib				=	
11.1.d	Te del pes kurazho vash produciribe thaj distribucija autio thaj audio-vizuelno materijalura ki romani chib		=			
11.1.e i	Te del pes kurazho te kerel pes pe kurko vaj sakodivesesko magazine pe romani chib				=	
11.1.fi i	Shajipe vash finansijako azhutipe vash audio-vizuelno produkcija pe romani chib		☒			
11.2	<ul style="list-style-type: none"> • garantiribe slobodija vash direktno recepcija vash radio thaj televizija kotar e pashutne thema ki romani chib • ma te oven mamuj retransmisija pe radio thaj televizije kotar e pashutne thema pe romani chib • te sigurinen slobodija pe ekspresije thaj slobodno informacijengo cirkuliribe ande hramome press pe romani chib 	=				
11.3	Te sigurinel e romengere interesura si reprezentirime vaj lendine teli sama ande slobodijako garantiribe thaj pluralizmo ande mediumija		☒			
Art. 12 – Kulturakere aktivitetura thaj thana						
12.1.a	Deipe kurazho vash produkcija, reprodukcija pe kulturakere butja ki romani chib	=				
12.1.b	Te del pes shajipe te kerel pes translacija, sinhronizacija thaj titluibe pe javera chibja vash e materijalura kerdine ki romani chib		=			
12.1.c	Shajipa te avel pes dzi pe romani produkcija kodolesar so ka del pestranslacija, sinhronizacija thaj titluibe pe javera chibja		☒			
12.1.f	Kurazho vash direktno participacija vash e romane reprezentantura ko kulturno aktivitetongo thaj thanengo planiribe	=				
12.2	Ande teritorije kote so tradicionalno vorbil pes roamni chib, te del pes shajipa vash kulturno aktivipa thaj thana kote so ka kerel pes romani vorba					=
Art. 13 – Ekonomikano thaj socialn dzivdipe						
13.1.c	Te sigurinel pes kaj kadala so vorbisarne romanes ka garantirinel pes olenge pe romani konekcija e ekonomikane thaj socialno aktivipencar		☒			

* Ekspertongo Komiteto pe Charta vash e Regionalno thaj Minoritetongere Chiba evaluirinela e themengere aktivipa kotar e Thema Membrura pe Charta sar so phenela pes:

Pherdino: E politike, I legislacija thaj e praktike dzana pali Charta.

Kotoresar pherdino: E politike thaj i legislacija si saste, vaj jekh kotoresar sar so phenel i Charta numa ande praktika naj implementirime.

Formalno pherdino: E politike thaj i legislacija si khetanes e Chartasar, numa vash kodo naj nisavi implementacija.

Naj pherdino: Naj kerdini akcija ande politike, legislacija thaj ande praktike te implementirinen pes e butja upral save e Ekspertongo Komiteto trujal o monitoriribe na reslas savi vi te ovel informacija vash implementacija.

Naj konkluzija: E Ekspertongo Komiteto naj ande pozicija te krel konkluzija vash dopheripe e aktivipengi sostar naj ole dosta informacije khedime katar e autoritetura.

Pharuvipa ande evaluacija ki komparacija e majphalune monitoriribaskere ciklusosar

11. E Ekspertongo Komiteto lela grizha so naj kerdino progreso ande but umala uchardine e Chartasar, specijalno ande edukacijakoro umal. Naj kerdini seriozno akcija i romani chib te sikljol pes ande shkoli thaj naj sas kerdine treningura vash e sichara. Kodoleske e Ekspertongo Komiteto dikhel kaj e Artiklura 7.1c.-e. Naj pherdine.

12. E Ekspertongo Komiteto adzikerel bareder zora kerdine kotar e Montenegroskere autoritetura thaj e Roma Nacionalno Konsilostar vash lacharipe, ki kooperacija e manushencar save vorbin romanes, e romane chibjako statuso. Kodoleske o Artiklo 7.4. dikhela pes sar jekhe kotoresar pherdino.

13. Vash kodo sar ande krisaripa kerela pes i romani chib, e Ekspertongo Komiteto reslas informacija vash kodi legalno provizija, numa naj ole informacija sar kodo kerela pes ande praktika. Numa, dzanindoj kaj i romani chib na vakerela pes oficijalno pe nijekh administracijaki areja ano Montenegro, e Ekspertongo Komiteto naj ande pozicija te kerel konkluzije vash implementiribe e Artiklongo 9.1.bii thaj cii, vash kodo sar thaj sode vakerela pes i romani chib ande civilno krisariba thaj administracijakere butja.

14. Ande medijengo umal, specijalno ande audio-vizuelno produkcije sasa araxhino kaj astaribasar e programoja "Savore" ande publikani televizija, kerdo si varesavo progreso. Vi kodo so o programo si producirime pen a doborm vakerdino dijalekto, titloncar pe Montenegroskiri chib thaj naj lache finansirimo, akak o Artiklo Article 11.1.f.ii si dopherdino numa jekhe kotoresar. Javere rigatar, dikhino si kaj naj Romani reprezentacija ande CEKUM-esko Bordo, savo so zhaj, javere rigatar shaj upral proektoski funda te finansirinel e minoritetongere mediumen. Leindoj ani godzi kaj i romani chib naj but motivirimi te sikavel pes ande privatnikane televizije thaj magazinura (Artiklo 11.1.cii, ei), e Romengere interesura naj reprezentirime sar so khamela pes ande mediumija. Kodoleske o Artiklo 11.3 si numa jekhe kotoresar pherdino.

15. E liljarne publikacijengo numero prekerde ki romani chib barilas kotar e vrama kana kerdas pes o majagoruno monitoring thaj kodoleske o Artiklo 12.1.c dikhela pes sar jekhe kotoresar dopherdino.

16. Sostar e Ekspertongo Komiteto si informirimo kaj e tolerancijako nivelo si bareder thaj naj praktike vash bidejbe kurazho vash leibe e romane chibja ande ekonomikane vaj socialno aktivipa, o Artiklo 13.1.c dikhela pes sar dopherdino.

2.4.2 Rekomandacije kotar e Ekspertongo Komiteto sar te lacharel pes e romane chibjakiri i protekcija thaj promocija ande Montenegro

E Ekspertongo Komiteto dela kurazho e Montenegroskere autoritetonge te dzan pala e aktivipa phendine ande Europaki Charta vash Regionalno thaj Minoritetongere Hakaja save so na dikhena pes sar "pherdine" (dikh upreder teli 2.1.1), thaj te dzan dureder te dopheren kadala butja. Te kerel pes kodo, e autoritetura trubuj te len bareder sama vash e rekomandacije skrinisarde teleder. E rekomandacije kotar e Ministerongo Komiteto ano Europako Konsilo vash e Chartaki aplikacija ane Montenegro¹¹ vi dureder achovena validne.

---

¹¹CM/RecChL(2010)1 (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805afa92);
CM/RecChL(2012)4 (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c9b34);
CM/RecChL(2015)3 (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c3906);

E rekomandacije kerdine ande monitoriribaskiri procedura kotar e Charta khamen te den suporto e autoritetonge pe implementiribaskoro procesi.

I. Rekomandacije vash urgentno akcija

- a. Te intenzivirinen pes thaj buhljaren pes e kontaktija kodolencar so vorbin romanes, cilosar te lel pes olengi chib ande formalno edukacija thaj te implementirinen pes o Kotor II thaj Kotor III katar e Charta ande praktika.
- b. Te kerel pes koherentno strategija vash fundavno thaj majodorutno treningo vash sikljovipe pe Romani chib, dzaindoj pala e ratificirime obligacije, thaj te keren pes aktivipa vash kodo i strategija te prekerel pes ande praktika.
- c. Te kerel pes adekvatno sikljovipasko materijalo pe romani chib.
- d. Leipe e romane chibja ande jekha-jekh funda thaj ande oficijalno butikeriba ande lokalno korkorutne gavernura kote so e Romen isi majuchi (relativno vaj apsolutno) koncentracija.

II. Durederutne rekomandacije

- e. Deipe kurazho vash e romani chib ande kriminalno vaj civilno krisaripa, sar vi ande administracijakere butja, dzaindoj pala e ratificirime obligacijencar.
- f. Te keren treningo vash e zhurnalistura save vorbi romanes, cilosar te zuraren pes e redaktoribaskere kapaciteta ande publikane thaj privatnikane mediumija.